

Андриана Спасова

Институт за литература – Българска академия на науките
ORCID ID: 0000-0002-0159-5347
andriana.spasova@gmail.com

Пламен Антов. „Любов и отечество. Изследвания върху българската възрожденска литература и култура“

Andriana Spasova
Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

Plamen Antov. “Love and Fatherland. Studies on Bulgarian Revival Literature and Culture”

Abstract

Plamen Antov’s “Love and Fatherland. Studies on Bulgarian Revival Literature and Culture” innovatively interprets Bulgarian Revival literature as a national-ideological metanarrative that shapes collective memory. The monograph is an ambitious endeavor to reconceptualize the Bulgarian Revival through contemporary comparative literary, cultural-anthropological, and philosophical-historical methodologies. The book advances new readings of both canonical and marginal texts, investigating the tensions between popular and elite discourses, national and universal paradigms. The text also explores the interweaving of intimate motifs – love and eroticism – with the national ideal of duty to the fatherland within Revival culture. By situating more and lesser-known Bulgarian texts in dialogue with European and American literary contexts, the author makes a significant contribution to the field of Revival studies.

Keywords: identity, national ideology, Bulgarian metanarrative, Revival culture and literature, collective memory, figure functions

Монографията „Любов и отечество. Изследвания върху българската възрожденска литература и култура“ на Пламен Антов обединява осемнадесет статии, писани през последните две десетилетия. Преработени и доразвити, текстовете оформят книгата като концептуално и аналитично единство.

Утвърденият литературовед вписва труда си в съвременните тенденции на научното преосмисляне на Възраждането посредством модерни теоретични подходи. Книгата предлага нов прочит на българската култура през интердисциплинарната призма на компаративистиката, културната антропология и философската историография.

„Любов и отечество“ се отличава с широк обхват, включващ паралели и напрежения между България и културни пространства като Гърция, Германия, Франция и Америка. Българската литература от XIX век е осмислена в широка културноисторическа перспектива – като поле, в което се пресичат родните традиции на националната памет и външните влияния на европейската модерност. Чрез интерпретацията на ключови сюжети и мотиви – добрия лош дивак, похитената девица, природа/култура, любов/революция, митопоестиката на Ботев, пародийното несъзнавано на „Под игото“ – авторът реконструира механизмите, чрез които възрожденската литература изгражда националноидеологическия *метаразказ*. Една от централните тези в монографията е, че Българското възраждане функционира като *осева епоха* (Achsenzeit) (К. Ясперс), в която вертикалните пластове на фолклорната традиция и дълбоката колективна памет се срещат с хоризонталните вектори на европейската модерност. Особен акцент е поставен върху противопоставянията между интимното и политическото, елитарното и масовото, националната и универсалната парадигма. В този контекст Пл. Антов изследва как интимните теми, или „ниските“ измерения – любовта, еротичното, комичното – се вписват във „високия“ идеологически дискурс на отечеството и дълга.

Епохата на Възраждането е концептуализирана като повратна точка на „влизане“ в модерната история. Същевременно процесите на българската култура се разкриват като динамично пространство, изпълнено с множество напрежения, кодирани в жанрови, стилови и символни пластове. Теоретичното предисловие (с. 7 – 14) на монографията задава рамката на изследването, като очертава методологическите му опори и основните концепции, с които авторът борави. Въведени са аргументирано понятия и тезиси като: литературно несъзнавано (*das Unbewusste*), колективен Аз, сънувания (В. Бенямин), ренесанси и възраждания, объркване (Пол де Ман), литературен перформатив, типологични съответствия, скрити паметни. Още в предисловието авторът открито заявява една от основните цели на своята книга – „да се проблематизира самата граница между структуриращи за нея двойки понятия: централно и периферно, „високо“ и „ниско“, престижно и непрестижно, политическо и органично“ (Антов 2024: 7). Тази изходна постановка очертава концептуалния хоризонт и задава аналитичните рамки, през които се осмисля Възраждането като динамично поле на нееднозначни процеси и пренареждания на културни и идеологически йерархии.

Методологически Пл. Антов се дистанцира от традиционните позитивистични и описателни подходи, вместо това използва компаративистичен и

културноантропологичен метод, опиращ се на философията на историята и психоанализата. Той сам характеризира своя подход като вид „археология“ на възрожденския културен код (Антов 2024: 8) – не в духа на М. Фуко (политическа история на идеите), а в смисъла на К. Г. Юнг, т.е. проникване към дълбинните колективни архетипи и несъзнавани представи на епохата. В този контекст е въведена и проницателната идея за колективното съзнание като „съновидение“: докато индивидуалното съзнание е будно и рефлексивно, колективният дух на масите сънува своите национални митове. Възрожденската литература се анализира именно като терен за разчитане на тези колективни сънища, в които личното и интимното (любов, еротика) се преобразуват в символични проекции на колективни идеали и травми (напр. образът на похитената девойка като алегория на поробеното отечество и изкушението на чуждата цивилизация).

След краткото теоретично въведение основното съдържание на монографията е организирано в четири тематично обособени раздела, всеки от които включва по няколко свързани текста. Подобна композиция позволява задълбочен поглед върху различни аспекти от възрожденската литература, като отделните части логически преливат от общата рамка към конкретни казуси. Макар главите да са писани като самостоятелни статии и студии (и първите им публикации са посочени в края на книгата), те се допълват и обглеждат взаимно, създавайки впечатление за цялостен научен разказ, а не за разнороден сборник. Авторовият предговор задава обединяващата перспектива, в която всяка следваща глава застава на мястото си, а повторното появяване на някои ключови концепти в различните части укрепва вътрешното единство на труда.

Първа глава, „Симетрични и асиметрични съседства“ (с. 15 – 93), има подчертан компаративистичен характер – тя ситуира Българското възраждане в широки културноисторически контексти и очертава модел на национална самоидентификация „чрез другия“. Пламен Антов въвежда понятието „асиметрично съседство“ като ключ към разбирането на начина, по който една „млада“ култура се самоосъзнава спрямо по-„стари“ и напреднали съседи. „Ще обърна внимание на един специфичен комплекс при възникването на националноидеологическите самоидентификации, който може да бъде формулиран като „асиметрично съседство“. А именно съседството с по-развит (цивилизован) съсед“ (Антов 2024: 17). В тези редове авторът дефинира базисния комплекс на неравнопоставеното културно съседство, което поражда амбивалентно „нуминозно“ отношение – едновременно страхопочитание и стремеж към еманципация. По-слабата култура парадоксално се явява активният субект в това взаимодействие, реагирайки чувствително на влиянието на „силния хищник“ (по-цивилизования съсед) и изграждайки своя национализъм като ответна реакция (Антов 2024: 18 – 19). На теоретично равнище Антов стъпва върху идеите на Клод Леви-Строс от „Структурална антропология“ относно бинарната логика на културната мисъл, както и

върху класическия антиномичен модел „култура – цивилизация“ (О. Шпенглер), за да покаже как точно функционират асиметричните „съсед“.

Това позволява да бъдат проследени заинтригуващи паралели между българската ситуация и усвояването на външни примери: например българо-гръцките отношения са съпоставени с германо-френските, за да се изведе универсалният модел на култура, която се утвърждава, противопоставяйки се на чужд „пример“. Особено интересно е сравнението, което Пл. Антов прави между привидно далечни фигури – Паисий Хилендарски и американеца Джеймс Купър. Посредством просвещенско-романтичката парадигма авторът ги обвързва с архетипния образ на „благородния дивак“, на „добрия лош дивак“. Пламен Антов показва как Паисий (монахът летописец, идеализиращ славното минало чрез образа на непокования воин християнин) и Купър (романтикът, митологизиращ индианеца в Новия свят) използват тази двусмислена фигура, за да конструират образа на нацията в опозиция на „просветена“ Европа. Показателна в тази връзка е и препратката към „Новата наука“ на Джамбатиста Вико, чийто анализ на „двойните митове“ в гръцкия канон изтъква сдвояването на „високи“ и „ниски“ образи в героическата епоха, когато хората все още нямат собствени имена и носят тези на своите герои. Така се раждат думи, които в най-архаичните си пластове събират противоположности – „положително“ и „отрицателно“, „високо“ и „ниско“, „свещено“ и „скверно“ – напрежение, което Пл. Антов прилага като ключ към декодирането на българския възрожденски културен метаразказ (Антов 2024: 72 – 73).

Тези широки културни съпоставки се допълват от детайлен прочит на мотиви и етически структури, вписани в самата тъкан на възрожденския текст. В тази глава литературоведът обсъжда и други мотиви, напр. критиката на „разкошността“ (буржоазния лукс) у Петко Р. Славейков, разгледана през сходства с протестантската етика на Макс Вебер. Изследван е също зародишът на българския „комически епос“ (антиепос) – от ироничните елементи у Софроний Врачански („Житие и страдание грешного Софрония“) до техния отзвук в съвременния исторически роман „Възвишение“ на Милен Русков. В няколко от казусите Пл. Антов изследва как митът за Възраждането се изгражда, но и как самата литература го подлага на ирония и разколебаване. Изненадващ е паралелът между историите в „Записки по българските въстания“ на З. Стоянов и модерния роман „Възвишение“ – и в двата случая националнореволуционният сюжет е придружен от автоиронична нотка и образ на трикстера, който разклаща героическия патос. Авторът използва понятието „пародийно несъзнавано“ (М. Бахтин), за да обясни защо дори Вазовата най-сериозна епопея „Под игото“ съдържа елементи на благонамерена пародия (образите на чичовците, комичните ситуации). Така монографията внушава, че българската литература едновременно създава национални герои и умее да се присмива над тях, запазвайки баланса между идеализация и трезвост. Този дуалистичен поглед е ценен принос – той ко-

ригира едностранчивите възгледи за Възраждането като предимно „висока“ „героична“ епоха и показва една по-комплексна картина. В този смисъл Антовият метод може да се определи и като своеобразен интелектуален „бриколаж“ – той съчетава разнородни примери, теории и културни кодове, за да открие универсални типологични модели. Резултатът е неконвенционален интердисциплинарен анализ, който разчупва традиционната изолация на възрожденската литература и я вписва в широкия контекст на световните идеи и митологеми.

Втора глава, „Похитената девица“ (с. 95 – 150), измества фокуса към конкретен мотив – образа на застрашената или съблазнена девойка, и разкрива неговите идеологически натоварвания във възрожденската култура. Пламен Антов проследява как в класически произведения като комедията „Криворазбраната цивилизация“ (1871) на Добри Войников и поемата „Изворът на Белоногата“ (1873) на Петко Р. Славейков женският образ се превръща в поле на сблъсък между традиция и модерност. Първоначално националният мета-разказ представя етническият „чужд враг“ (турчин, татарин, черкез) като хтонично чудовище, похищаващо девицата – типичен израз на *la pensée sauvage*, възплъщаващ архетипните страхове на народното въображение. С времето обаче се извършва парадоксална инверсия: самата „цивилизация“ започва да изпълнява ролята на заплаха, дестабилизираща патриархалната невинност – авторът нарича тази идея *civilisation monstrueuse* (Антов 2024: 97). Подобна хипотеза дава възможност да се преосмисли Просвещението не като еднозначен напредък, а като двулик феномен, съчетаващ просвета и поквара.

Централно място в главата заема прочитът на образа на Гергана от Славейковата поема. Традиционно тя е възприемана като идеална девица, възплъщение на националната добродетел, която устоява на изкушението на чуждия властник. Антов обаче поставя под съмнение тази еднопланова идеализация, като формулира една провокативна, но задълбочено аргументирана теза: „Или – под девицата Гергана се крие блудницата“ (Антов 2024: 119). Тази остра формулировка осветлява колко крехка е границата между сакрализиране и демонизиране на женската сексуалност в културния код на епохата. Критикът не се спира само върху явната образност, а проследява и как тези идеологически проекции артикулират несъзнавани културни напрежения – между интимността и колективната идентичност, между тялото и нацията.

В рамките на анализа си Пл. Антов „реабилитира“ еротичното като легитимен обект на културноисторическо изследване. Сюжетите на похищение и съблазън, въпреки морализаторския си вид, се оказват носители на важни, но често потиснати значения – желаниа, страхове, напрежения в колективно-то несъзнавано на българската възрожденска култура. Подобно на структуралисткото разбиране за „дивото мислене“ (Кл. Леви-Строс) тази първична логика на въображението продължава да действа под повърхността на привидно просветения национален разказ. Анализът на еротиката на робското тяло – особено в сатиричните „Писма из Просвещението“ на Стоян Ми-

хайловски – допълва тезата, че еротичните мотиви, макар и официално изгласани, са интегрална част от културната памет на епохата. Осветляването им не просто усложнява възрожденския национален патос, но го представя като разслоен и изпълнен с вътрешни напрежения и неосъзнати копнежи.

Трета глава на книгата, „Любов и отечество“ (с. 151 – 233), дала нейното заглавие, е посветена най-вече на фигурата на Христо Ботев и на емблематичната дилема между любовта към жената и дълга към родината. В няколко свързани статии Пл. Антов разглежда Хр. Ботев едновременно като литературен герой (мит) и като реална историческа личност, чието биографично дело (героичната саможертва) се вписва трайно в народната памет. Централна тема е конфликтът между личното чувство и националния дълг, който се анализира както в Ботевата поезия (напр. в стихотворението „До моето първо либе“), така и по-общо в културата на епохата. Книгата подчертава, че за възрожденския манталитет изборът любовта или революцията се възприема като взаимно изключващи се избори – личната романтична любов често бива принесена в жертва на любовта към отечеството. Самият Хр. Ботев в поезията си категорично настоява за подобна жертва: лирическият герой в „До моето първо либе“ зове любимата да приеме неговата гибел за свободата като по-висш акт на любов – тук революцията е представена като своеобразна ревнива любима, която не търпи конкурент.

В тази глава впечатлява и сравнителният подход: изследван е например задочният диалог между Христо Ботев и Кръстьо Пишурка. През призмата на „силните жестове на слабите гласове“ Пл. Антов сблъсква мощния каноничен глас на Хр. Ботев с периферния „тих“ глас на Кр. Пишурка, за да покаже как канонът и маргиналията взаимодействат и взаимно се осмислят. Друга оригинална интерпретация е представена в подглавата „Любов и отечество, или революцията като испанска драма за любов и ревност“, където национално-освободителният разказ е прочетен през шаблона на класическата испанска любовна драма – сякаш революцията е любовен многогълник, в който поробената родина играе ролята на ревниво желана дама. Критикът проследява този алегоричен модел, отбелязвайки, че възрожденските писатели често прибегват до подобни преноси: привидно тривиален сантиментален сюжет може да бъде вплетен във „високия“ революционен мит, придавайки му допълнителен емоционален заряд. Както авторът пише, тук се разкрива двойното дъно на повествованието: „В духа на възрожденската склонност към алегорични отмествания този тривиален сантиментално-авантюрен сюжет е вписан във високия биографично-поетически „текст-Ботев“ (Ангов 2024: 183).

В края на трета глава литературоведът разглежда и институционализацията на образа на Хр. Ботев след Освобождението – как мемоаристиката и историографията (Захарий Стоянов, Стоян Заимов и др.) митологизират фигурата на поета революционер. Разкрити са механизмите, чрез които литературата създава национален пантеон: с течение на времето Ботев като литературен герой и символ започва да засенчва реалния човек. Пламен Ан-

тов почти деконструктивистки сравнява историческите факти с начина, по който З. Стоянов ги представя в очерка си за Хр. Ботев, изтъквайки несъответствията и идеологическите украси. Така монографията „Любов и отечество“ поставя важния въпрос дали литературата не само представя, но и конструира историята – „сънувайки“ героите такива, каквито обществото има потребност да бъдат.

Финалната, четвърта глава, „Вазов – литература и философия на историята“ (с. 235 – 346), е посветена на Иван Вазов, разглеждан като своеобразен завършек и рефлексия на възрожденската епоха. Пламен Антонов характеризира Ив. Вазов като националния летописец – писател, който чрез творбите си едновременно запазва историческата памет и несъзнателно издава дълбинни пластове на колективното въображение. Особен акцент тук са двете подробни изследвания, посветени на романа „Под игото“.

В единия текст – „Батрахомиомахии...“, авторът анализира пародийното несъзнавано на романа, подчертавайки, че дори в тази канонична „национална епопея“ се прокрадват елементи на карнавалност и самоирония. Пламен Антонов отбелязва например, че заглавието на един от разделите – „Матриархът“ – алегорично насочва към скритата роля на женското (материнското) начало в иначе мъжкия национален канон. С помощта и на литературноисторически паралели е показано, че „Под игото“ съчетава два пласта едновременно: величавата епопея и нейния комически „образ в сянка“. Карнавалното начало прозира в образите на дребните хумористични герои, в ироничните намеци и дори в самата структура на романа. Показателно е тълкуването, че повестта „Чичовци“ всъщност може да се чете „като „батрахомиомахията“ на героичната „илиада“ „Под игото“ (Антонов 2024: 322), т.е. като нейна пародийна сянка. Във втория финален текст – „Библиотеката на Кандов...“, е проследено и проблематизирано кои западноевропейски и руски книги чете героят Кандов в „Под игото“ и как тези чужди текстове влияят (съзнателно или несъзнавано) върху идеите на романа. Този интертекстуален анализ извежда Вазовата книга от изолацията ѝ като „най-български роман“ и я показва вплетена в широката мрежа от световни литературни влияния.

В резултат последната глава демонстрира уменията на Пл. Антонов да чете Вазов едновременно почитателно и критично – да открива скритите пластове (ирония, литературни реминисценции, несъзнавани мотиви) в творбите му, без да руши изградената му символика като „патриарх“ на българската литература. Акцентът върху Ив. Вазов в края на „Любов и отечество“ функционира като композиционен ключ, който затваря тематичния кръг: изследването тръгва от Паисиевата проблематика, генезиса на възрожденските идеи и завършва с тяхната институционализация в националната памет чрез Вазов. След основните четири глави монографията включва и полезни допълнения: подробни бележки за първите публикации на отделните статии, както и резюмета на английски език за всяка глава, които правят труда по-достъпен за международната академична общност.

Монографията „Любов и отечество“ на Пламен Антов се отличава с високо стилово равнище и солидна методологическа основа, които съчетават академична прецизност с есеистична интензивност. Езикът е теоретично наситен, поддържан от терминологична дисциплина и метафоричен заряд, а композицията на изложението следва последователен аналитичен модел – всяка глава развива ясно очертан проблем, предлага аргументирани интерпретации и завършва с обобщения, които улесняват разбирането на тезите. Единствено може да се отбележи липсата на изрична заключителна глава от автора – след четвърта глава текстът директно преминава към приложенията, без финално обобщение. Включването на заключение би могло допълнително да свърже нишките, но отсъствието му не намалява съществено значимостта на труда. В него е изградена вътрешна последователност, която осигурява концептуална цялост. Стилът е белязан от умело вплетени цитати от възрожденските творби и емблематични фрази като заглавия на параграфи или подтези, което придава на изложението живост и дълбочина.

Сред най-съществените приноси изпъква оригиналният компаративен подход – възрожденската литература е разгледана в съпоставка с паралелни явления от Гръцкото просвещение, Немския романтизъм, френската философия на историята и американската митологизация, което извежда българската традиция от изолацията на националния наратив. Интердисциплинарният хоризонт включва идеи от философията, психологията и културологията (като „осево време“ по Ясперс или „колективно несъзнавано“ по Юнг), приложени към възрожденския текстов корпус. Пламен Антов разширява литературния канон, реабилитирайки периферни фигури и ключови теми като хумора, еротичното, модата и всекидневието, които допълват традиционния образ на Възраждането с нови нюанси и вътрешни противоречия.

Тълкуванията на класически произведения като „Под игото“ или „Изворът на Белоногата“ предлагат нови ракурси, които могат да стимулират научен дебат (например идеята за пародийното несъзнавано у Вазов или революцията като „испанска драма“). Книгата демонстрира и критически синтез с предходната научна традиция – авторът води продуктивен диалог с фигури като Б. Пенев, М. Арнаудов, А. Хранова, Р. Детрез, В. Стефанов и др., превръщайки труда и в съвременна концептуална история на възрожденската литература. Макар текстът да изисква сериозна теоретична и литературноисторическа подготовка заради свободните типологични паралели, тези характеристики са резултат от целенасочен методологически избор, ориентиран към разширяване на тълкувателния хоризонт.

Разположена между каноничното и маргиналното, родното и чуждото, традиционното и модерното, високото и ниското, центъра и периферията, монографията на Пламен Антов предлага не само нови прочити на познати текстове, но и ситуира българската възрожденска литература в диалог с европейски и американски контексти; обръща специално внимание на скритите, потискани пластове под националния метанаратив на епохата. В този смисъл

„Любов и отечество. Изследвания върху българската възрожденска литература и култура“ заема трайно място сред значимите трудове в полето на съвременната компаративистика и литературноисторическите изследвания у нас. Съчетавайки класически прочит и новаторство, книгата на Пламен Анто̀в показва как литературната история може да бъде едновременно национално ангажирана и глобално отворена, предлагайки аналитични модели, които ще бъдат отправна точка за бъдещи изследвания и научни дебати.

Библиография

- Анто̀в 2024: Пламен Анто̀в. *Любов и отечество. Изследвания върху българската възрожденска литература и култура*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. [Antov 2024: Plamen Antov. *Lyubov i otechestvo. Izsledvaniya varhu balgarskata vazrozhdenska literatura i kultura*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“.]
- Вико 2010: Вико, Джамбатиста. *Новата наука*. Прев. Ал. Гънков, Н. Мичева, Я. Проданова. София: Панорама + Плюс. [Viko 2010: Viko, Dzhambatista. *Novata nauka*. Prev. Al. Gankov, N. Micheva, Ya. Prodanova. Sofia: Panorama + Plyus.]
- Леви-Строс 2002: Леви-Строс, Клод. *Дивото мислене*. Прев. Г. Меламед. Плевен: Евразия–Абагар. [Levi-Stros 2002: Levi-Stros, Klod. *Divoto mislene*. Prev. G. Melamed. Pleven: Evraziya–Abagar.]